

Bokanmälningar

Torsten Gårdlund:

Misslyckandets genier

Den svenska industrialiseringsprocessen sköt fart efter 1870 och accelererade fram till det första världskriget. Exporten av trävaror, havre och järn dominerade till en början men fick konkurrens av mer sofistikerade produkter som papper och verkstadsprodukter. Företagareverksamheten var livlig, kapital skapades genom tillkomsten av nya banker och utlandsupplåningen var betydande, både från staten och från enskilda. Det inlånade kapitalet användes till investeringar, både inom infrastrukturen, dvs främst järnvägar, och till uppbyggande av nya industriella verksamheter. Flera av dessa grundades på uppfinningar gjorda i Sverige, tex separatorn, telefoner, kullager och elektriska industriprodukter. Förkrigsperioden var alltså en dynamisk tid, med snabb ekonomisk tillväxt.

Gårdlund har tidigare behandlat den här perioden dels i sin doktorsavhandling, *Industrialismens samhälle* (1942) och i boken *Svensk industrifinansiering* (1947). Båda är standardverk inom den ekonomiska historien. Senare har Gårdlund koncentrerat sitt intresse mer på biografier och företagsmonografier, tex över Knut Wicksell och Marcus Wallenberg, sr.

Böckerna har visat hur framgångsrika företagare skapade sina företag och för-mögenheter. I den nu utgivna boken *Misslyckandets genier* (Norstedts 1993,

415 s) har Gårdlund vänt sitt intresse till några som inte blev så framgångsrika, men som spelade en betydande roll under förkrigsperioden, och även kanske i någon mån efter första världskriget, nämligen Gustaf De Laval (1845–1913), Ernest Thiel (1859–1947) och William Olsson (1862–1923). Det är tre fristående es-säer, även om Thiels och de Lavals öden var nära sammankopplade under slutet av 1800-talet.

De Laval var uppfinnare och hans patent gav upphov till storindustrier som Separator (senare Alfa Laval) och till De Laval Ångturbinsaktiebolag. Som uppfinnare var han alltså framgångsrik på flera fält. Han misslyckades på andra, främst att driva företagen framgångsrikt. Han var föga lämpad för att leda den dagliga verksamheten. Han var också en föga framgångsrik riksdagsman under ett antal år på 1880- och 1890-talen.

Däremot var han en föregångsman vad gällde att organisera och uppmuntra teknisk förnyelse. De Laval använde stora delar av sina inkomster från Separator till att driva vad Gårdlund kallar en plant-skola för uppfinningar. Ett hundratal tekniker och ritare – tjugofem var ingenjörer – anställdes. Kostnaden för denna verksamhet var betydande, mer än en halv miljon kronor per år. Det var alltså en enskild person och inte ett företag som stod för denna verksamhet. Det visar också att De Laval var en man i tiden. Närmast kan kanske hans uppfinnarverksamhet jämföras med Edisons i New York, men denne var stöttad av framgångsrika företag. Ekonomiskt gjorde De

Laval ingen vinst på denna verksamhet, men det visar vad som var möjligt att genomföra i Sverige på 1890-talet, men också att de inkomster han hade från Separator var mer än betydande, ofta 60 till 100 gånger en normal arbetarlön per år. Han skaffade sig dessutom skulder i flermiljonklassen för att kunna fortsätta sin uppfinnarverksamhet.

Thiel var en bankman, som med hjälp av släktingar inom och utom landet skapade en förmögenhet, gjorde mer eller mindre hederliga affärer, blev mecenat och byggherre av bla Thielska galleriet (som staten tvingades att ta över), Nietzschekännare och gynnare av dennes arkiv i Tyskland. Liksom andra framgångsrika bankmän gjorde han sin förmögenhet på att förmedla statliga obligationslån till utlandet under 1880-talet, en lönande syssla för det fåtal som var kunniga nog att delta i denna verksamhet. Thiel stöttade också de Laval i hans riskfyllda verksamhet – och gav honom ibland dåliga råd – men också krediter på flera miljoner kronor. 1897 bildade han ett holdingbolag, vars syfte enligt John Bernström, vd i Separator, var att driva kursoperationer som "forcera fram våra utdelningar och därmed utöva ett förlamande inflytande på oss och samtidigt svindla allmänheten". Han gjorde ytterligare stora affärer i gruvor och tjänade stora pengar, men före första världskriget hade han spekulerat fel många gånger. Kriget räddade honom temporärt och först deflationskrisen i början av 1920-talet gjorde honom mer eller mindre medellös. Thiel var en man med storslagna vanor som misslyckades. Han levde ända till 1947, de sista trettio åren i relativ fattigdom.

Den tredje personen i Gårdlunds bok, William Olsson, verkar i detta sällskap mycket ordinär. En man med anknytning till England, trävaruagent och senare med vision att skapa större företag inom trävaruindustrien i främst Norrbotten, främst genom uppköp och sammanslagningar, men med intressen även i andra verksam-

heter, inklusive grundande av Lundsbergs internatläroverk. Han var i hög grad involverad med Enskilda Banken och Wallenbergarna, som stödde honom.

Gemensamt för de tre är alltså att de dog förhållandevis fattiga. Laval efterlämnade några miljoner i skuld. Var de också misslyckade? Ja, givetvis i den meningen att det mesta de tjänat försvunnit genom misslyckade affärer, vilka också innebar att de ruinerade andra, eller åtminstone skadade dem finansiellt. Lavals uppfinningar grundade en storindustri, Thiels bankaffärer stödde djärva företag som LKAB, men även De Laval profiterade på Thiels pengar. Olssons visioner att skapa stora konglomerat inom skogsindustrin förebådade Ivar Kreugers satsning på SCA. De var pionjärer i mer än en bemärkelse, de hade visioner att skapa något nytt, de gjorde djärva spekulationer och delar av vad de skapade kom att leva vidare och utvecklas. De skiljer sig alltså från den klipparmentalitet som vi anser karakteriserade 1980-talet, och som visserligen skapade förmögenheter hos vissa fastighetsspekulanter, men som skapade föga av bestående värde.

Dessa tre personers livsöden understryker de möjligheter och de svårigheter som den industriella eliten hade under uppbyggnadsskedet av det moderna Sverige. Det gick att samla förmögenheter snabbt. Skatterna var låga, penningtillgången relativt lätt, lönerna de betalade var också låga i förhållande till vad de själva ansåg sig värda, statens regleringar var obefintliga eller gynnsamma för företagen. Vad som också verkar främmande i dagens ljus är att de personliga kontakterna, ofta mellan olika medlemmar inom familjer, nationellt och internationellt, spelade en avgörande roll i skeendet. Trots ett framväxande bankväsende var det tydligen lättare att skrapa ihop ett startkapital via personliga kontakter. Förmögenhetsfördelningen var mycket ojämn, men detta förhållande underlättade satsning på riskfyllda verksamheter. Tiden före det första

världskriget var en period av grunderstämning. Många satsade djärvt och det fordrades inte alltid stora investeringar för att lyckas. Andra misslyckades redan från starten, och om dem vet vi föga. Många gjorde alltså bestående insatser men lämnade arenan mer eller mindre barskrapade.

Gårdlunds intresse för sina personer gäller emellertid inte bara deras ekonomiska aktiviteter. I lika hög grad fokuserar han intresset på deras personliga problem, äktenskapliga och andra. Vi får en kulturhistorisk exposé av god gårdlundsk kvalitet, dvs välskriven, intressant och koncentrerad på väsentligheter, något som vi blivit vana vid när Gårdlund för pennan.

*Professor LENNART JÖRBERG
Ekonomisk-historiska institutionen
Lunds universitet*